

The Myth of the Prophet's (PBUH) Bewitchment in the al-Falaq Chapter: A Comparative Interpretation between Tabatabai and Sadeqi Tehrani*

Muhammad Jawad Najafi

Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, University of Qom, Qom, Iran. Email: najafi.4964@yahoo.com

Abstract

One of the challenging theological issues in the Quran is the question of the influence of magic and bewitchment on the intellect and body of the Holy Prophet (PBUH), particularly in the al-Falaq Chapter, which commentators have addressed with differing perspectives. Tabatabai, who has a distinguished background in employing the method of interpreting the Quran by the Quran (*tafsīr al-Qur'ān bi-l-Qur'ān*), accepts the effect of bewitchment on the Prophet's (PBUH) body, though he maintains that it did not impair his intellect. Whereas, Sadeqi Tehrani, who also emphasizes the application of the Quran-by-Quran interpretation method in understanding the verses, completely rejects the influence of magic on both the intellect and body of the Prophet (PBUH). Examining the approaches of these two exegetes in interpreting the al-Falaq Chapter, particularly regarding the impact of bewitchment on the Prophet (PBUH), is essential, and this article addresses this issue. The conclusion of this study is that Tabatabai, in *Tafsīr al-Mizān*, presents a more limited analysis by relying on narratives of the occasions of revelation (*asbāb al-nuzūl*) and, in some cases, deviates from the principles of the Quran-by-Quran method. In contrast, Sadeqi Tehrani, in *Tafsīr al-Furqān*, offers a more comprehensive interpretation, more aligned with the monotheistic foundations of the Quran by relying entirely on Quranic verses and rejecting unreliable narrations.

Keywords: the al-Falaq Chapter, magic in the Quran, the bewitchment of the Prophet

Research Article

*Received 20 February 2024; Received in revised form 5 September 2024; Accepted 19 October 2024; Published online 28 May 2025

Cite this article: Najafi, M. J. (2025). The Myth of the Prophet's (PBUH) Bewitchment in the al-Falaq Chapter: A Comparative Interpretation between Tabatabai and Sadeqi Tehrani. *Comparative Interpretation Research*, 11(1), 123-136. <https://doi.org/10.22091/ptt.2025.8749.2181>

Publisher: University of Qom

© The Author(s)

Introduction

Understanding the meanings and purposes of Quranic verses, particularly theological verses, holds great importance when employing the method of interpreting the Quran by the Quran (*tafsīr al-Qur'ān bi-l-Qur'ān*). By utilizing the decisive verses (*muḥkamāt*), which constitute the referential core of the Quran and are termed as “*Umm al-Kitāb* (reference/source verses of the Book)” (Quran, 3:07), many theological questions can be answered. One of the challenging theological issues in the Quran is the question of magic’s influence on the intellect and physical being of the Prophet Muhammad (PBUH), particularly in the al-Falaq Chapter, which exegetes have addressed with varying approaches. For instance, Tabatabaʾi – who has an outstanding background in employing Quran-by-the-Quran interpretation – while citing evidence that will be examined later, accepted the effect of magic on the Prophet’s (PBUH) physical being, though he has maintained that it did not impair the intellect of that noble personality. In contrast, Sadeqi Tehrani – who also emphasizes applying the Quran-by-Quran interpretation method in understanding verses – completely rejected any influence of magic on both the intellect and physical being of the Prophet (PBUH). Examining the approaches of these exegetes regarding the interpretation of the al-Falaq Chapter, particularly concerning the impact of magic on the Prophet (PBUH) and the specific magic practices of women, proves necessary and will be addressed in this article. This study has collected the views of various exegetes from their exegetical sources and, after careful analysis, proceeds to examine and critique these perspectives.

A Comparative Study of the Exegeses of Tabatabaʾi and Sadeqi Tehrani

A comparative examination of the perspectives of Tabatabaʾi and Sadeqi Tehrani—both of whom employed the Quran-by-the Quran interpretive method—regarding the two concluding chapters of the Quran yields insights indicating that a unified approach in the interpretation of the Quran does not produce identical conclusions. A comparative analysis of the two interpretations concerning the al-Falaq Chapter reveals the following:

1. Between the two aforementioned interpretations, Sadeqi Tehrani has engaged more extensively with Quranic verses in his exegesis of the chapters under discussion. For instance, regarding the al-Falaq Chapter, he draws upon twelve verses, whereas Tabatabaʾi references only two.
2. Despite Tabatabaʾi’s utilization of certain Quranic verses, his reliance on a single fabricated occasion-of-revelation narration leads him to affirm the influence of magic on the Prophet’s physical being—a position inconsistent with the majority of views of both previous and contemporary Shiite and Sunni exegetes. In contrast, Sadeqi Tehrani’s interpretation, with a more comprehensive engagement with Quranic verses, maintains the Prophet’s complete immunity—both physically and spiritually—from magical influence, dismissing the relevant occasion-of-revelation narrations as fabrications.

3. Tabatabai, considering the unreliable narrative about the Prophet's bewitchment, regards both the al-Falaq and an-Nas Chapters as revealed in Madinah, whereas Sadeqi Tehrani considers both to be Meccan and pursues a comprehensive perspective of both chapters within the Meccan context.
4. In interpreting the verses, Sadeqi Tehrani achieves broader Quranic approaches regarding social and tangible dimensions and has a clearer perspective on anthropological and ethical issues in both individual and societal spheres.
5. When examining other relevant interpretations cited in this study, it becomes evident that the more prominently the Quran-by-Quran interpretation method features, the more it yields abundant, responsive insights into inner, intellectual, and social needs.
6. Regarding the analysis of the term "*naffāthāt*" (blowers), Tabatabaii – considering it a sound/regular plural form – attributes greater involvement in witchcraft and knot-blowing to women. However, Sadeqi Tehrani interprets it as an intensive noun form rather than a sound plural, thus assigning equal roles to both men and women.

Critique of Tabatabaii's Perspective on Magic's Influence on the Prophet's Body

Tabatabaii's approach to the narrations concerning magic's effect on the Prophet's (PBUH) body raises some questions and challenges. Firstly, the issuance of the mentioned narration cannot be traced to *Ṭibb al-A'immaḥ*, since its compiler is unidentified. As Majlisi asserts, although the works titled *Ṭibb al-A'immaḥ* are well-known, they do not parallel other texts because their author is unknown. In total, there are three narrations on this subject, all of which suffer from deficiencies in their chains of transmission because one is a disconnected (*mursal*) narration, while the other two are narrated by individuals such as Hasan b. Baṣṭam, Muhammad b. Sinan, Ibrahim al-Baytar, and Mufaḍḍal b. Umar—all of whom are either unknown or weak (Majlisi, 1983, vol. 18, p. 70; vol. 25, p. 155; vol. 38, p. 302; vol. 60, p. 20).

Secondly, Tabatabaii's approach to the interpretation of this verse from the lens of narrations that appear fabricated warrants careful consideration, especially given that in his broader perspective he assigns no significant role to occasions-of-revelation narrations and regards such reports as scarce, inaccurate, and prone to fostering pessimism. He notes that while such narratives are overwhelmingly abundant in Sunni transmissions—reaching several thousand in number—he considers a small number of them as narrated through the Shiite chains of transmission, perhaps not exceeding a few hundred cases by his estimate.

Conclusion

In *Tafsīr al-Mīzān*, Tabatabaii presents a more limited analysis by emphasizing occasions-of-revelation narrations, at times deviating from the principles of the Quran-by-Quran method. In contrast, Sadeqi Tehrani, in *Tafsīr al-Furqān*, offers a more comprehensive and aligned with Quranic monotheistic foundations interpretation by relying completely on Quranic verses while rejecting unreliable narrations. This comparative study demonstrates that even when employing the same approach (Quran-by-Quran interpretation),

differences in source attribution and analytical scope can yield different and even contradictory results. This finding emphasizes the importance of precision in selecting sources and conducting structural analysis in exegetical studies.

References

- Abdollahzadih, S. H. , Sayyid Musavi, S. H., & Murtazavi, S. M. (2020). A consideration of the views of Shiite and Sunni theologians concerning the Prophet's bewitchment. *Journal of Islamic Denominations*, 6(12), 240-270. [In Persian].
- Alusi, M. (1994). *Ruh al-ma'ani fi tafsir al-Qur'an al-'azim*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Majlisi, M. B. (1983). *Bihar al-anwar al-jami'at li-durar akhbar al-A'immat al-at-har*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Mousavi, S. H., Mortazawi, S. M., & Abdollah Zadeh, S. H. (2020). The comparative analysis of the effect of magic spell on Prophet Muhammad (PBUH) in Sahih Bukhari and Sahih Muslim with regard to the circumstance of revelation for Surah an-Nas and Surah al-Falaq. *Comparative Interpretation Research*, 6(1), 253-276. <https://doi.org/10.22091/ptt.2020.3366.1384>. [In Persian].
- Qutb, I. H. (1992). *Fi zilal al-Qur'an*. Dar al-Shuruq. [In Arabic].
- Sadeqi Tehrani, M. (1986). *Al-Furqan fi tafsir al-Qur'an bi-l-Qur'an*. Farhang-i Islami Publications. [In Arabic].
- Suyuti, A. R. (1984). *Al-Durr al-manthur fi tafsir al-ma'thur*. Kitabkhane-yi Ayatollah Marashi Najafi. [In Arabic].
- Tabatabaai, M. H. (1970). *Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an*. Muassasat al-Aalami. [In Arabic].
- Tabatabaai, M. H. (2015). *Qur'an dar Islam*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian].
- Taleqani, M. (1983). *Partuwi az Qur'an*. Sherkat-i Sehami-yi Inteshar. [In Persian].

افسانه افسون شدن پیامبر (ص) در سوره فلق: تفسیر تطبیقی طباطبایی و صادقی تهرانی*

محمدجواد نجفی

دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: najafi.4964@yahoo.com

چکیده

یکی از مسائل چالش برانگیز کلامی در قرآن مسئله تأثیر جادو و افسون بر خرد و پیکر پیامبر اکرم (ص)، به ویژه در سوره فلق، است که مفسران با نگرش های متفاوتی بدان پرداخته اند. طباطبایی، که پیشینه درخشانی در بهره گیری از تفسیر قرآن به قرآن دارد، اثرگذاری افسون بر پیکر پیامبر (ص) را پذیرفته است، اگرچه باور دارد که افسون مایه آسیب دیدگی خرد آن گرامی نمی شود، در حالی که صادقی تهرانی، که او نیز بر کاربست روش تفسیر قرآن به قرآن در فهم آیات تأکید دارد، تأثیر جادو بر خرد و پیکر پیامبر (ص) را یکسر رد کرده است. بررسی رویکرد مفسران یادشده در تفسیر سوره فلق، به ویژه در موضوع اثرگذاری افسون بر پیامبر اکرم (ص)، بایسته می نماید که در مقاله حاضر بدان پرداخته می شود. نتیجه این پژوهش این است که طباطبایی در تفسیر المیزان، با تأکید بر روایات اسباب نزول، تحلیلی محدودتر ارائه داده و در برخی موارد از اصول روش قرآن به قرآن فاصله گرفته است. در مقابل، صادقی تهرانی در تفسیر الفرقان، با تکیه کامل بر آیات قرآن و رد روایات غیر معتبر، تفسیری جامع تر، و هم خوان تر با مبانی توحیدی قرآن ارائه کرده است.

کلیدواژگان: سوره فلق، جادو در قرآن، جادو شدن پیامبر

مقاله پژوهشی

* دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۱ | بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۱۵ | پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۸ | انتشار برخط: ۱۴۰۴/۰۳/۰۷

استناد: نجفی، محمدجواد. (۱۴۰۴). افسانه افسون شدن پیامبر (ص) در سوره فلق: تفسیر تطبیقی طباطبایی و صادقی تهرانی.

پژوهش های تفسیر تطبیقی، ۱۱(۱)، ۱۲۳-۱۳۶. <https://doi.org/10.22091/ptt.2025.8749.2181>

© نویسنده (ها)

ناشر: دانشگاه قم

مقدمه

فهم معانی و مقاصد آیات قرآن، به‌ویژه آیات کلامی، با استفاده از روش تفسیر قرآن به قرآن اهمیت فراوانی دارد و با استفاده از آیات محکم، که بخش مرجع قرآن هستند و از آنها به «أُم الکتاب» تعبیر شده است (آل‌عمران: ۷)، می‌توان به بسیاری از پرسش‌های کلامی پاسخ داد. یکی از مسائل چالش‌برانگیز کلامی در قرآن مسئله تأثیر جادو و افسون بر خرد و پیکر پیامبر اکرم (ص)، به‌ویژه در سورة فلق، است که مفسران با نگرش‌های متفاوتی بدان پرداخته‌اند. برای نمونه، طباطبایی، که پیشینه درخشانی در بهره‌گیری از تفسیر قرآن به قرآن دارد، با استناد به دلایلی که در ادامه بررسی خواهد شد، اثرگذاری افسون بر پیکر پیامبر (ص) را پذیرفته است، اگرچه باور دارد که افسون مایه آسیب‌دیدگی خرد آن گرامی نمی‌شود، درحالی‌که صادقی تهرانی، که او نیز بر کاربست روش تفسیر قرآن به قرآن در فهم آیات تأکید دارد، تأثیر جادو و افسون بر خرد و پیکر پیامبر (ص) را یکسر رد کرده است.

بررسی رویکرد مفسران یادشده در تفسیر سورة فلق، به‌ویژه در موضوع اثرگذاری افسون بر پیامبر اکرم (ص) و همچنین افسونگری ویژه زنان، بایسته می‌نماید که در مقاله حاضر بدان پرداخته می‌شود. این پژوهش با گردآوری دیدگاه‌های گوناگون مفسران از منابع تفسیری‌شان، پس از واکاوی آنها، به بررسی و نقد دیدگاه‌ها پرداخته است.

پیشینه پژوهش

پژوهشگران در نوشتارهایی از زوایای گوناگون به این موضوع پرداخته‌اند که با گزارش آنها روشن می‌شود هیچ‌یک از نگاه ویژه این نگاشته به این مسئله نپرداخته‌اند. عبدالله‌زاده و سید موسوی در «بررسی تأثیر سحر بر پیامبر اکرم (ص) از دیدگاه مفسران فریقین» دو دیدگاه مفسران اهل سنت درباره سحر پیامبر را آورده‌اند، و دیدگاه اثرپذیری پیامبر از سحر را به دلیل سازگاری با سخن کفار و مخالفت قرآن با آن از یک‌سو، و ضعف سندی روایات ازسوی دیگر و همچنین منافات سحر پیامبر با عصمت پیامبر و مکی بودن معوذتین نادرست انگاشته‌اند.

سید موسوی و همکاران (۱۳۹۸) در «بررسی تطبیقی تأثیر سحر بر پیامبر اسلام (ص) در صحیح بخاری و صحیح مسلم با توجه به شأن نزول فلق (سوره‌های ناس و فلق)» روایات صحیحین مبنی بر جادو شدن پیامبر را، که دست‌مایه شماری از مفسران اهل سنت شده است، به دلیل تعارض و ضعف روایات و مکی بودن آیات نقد کرده‌اند.

عبداله‌زاده و دیگران (۱۳۹۸) در «بررسی آرای متکلمان فریقین درباره سحر شدن پیامبر(ص)» با بازشناسی دیدگاه علمای شیعه و سنی در مسئله مسحور شدن نبی، سخن موافقان سحر را نقد کرده‌اند، بنابر دلایلی چون مخالف با قرآن بودن، عصمت پیامبر و مکی بودن معوذتین.

انسیه عسگری (۱۳۹۸) در «امکان‌سنجی تأثیر سحر بر پیامبر اکرم (ص) با تکیه بر ماهیت سحر» با رویکردی تحلیلی و انتقادی کوشیده است که نخست چستی سحر را تبیین کند و سپس به امکان‌سنجی تأثیرگذاری آن بر پیامبر اکرم (ص) بپردازد؛ سپس با ژرف‌اندیشی در آیات قرآن و بررسی دیدگاه دانشمندان مسلمان نشان می‌دهد که سحر عملی نفسانی است و دارای یک حوزه سه‌گانه است که به اراده‌ساحر، قابلیت مسحور و اراده خداوند بستگی دارد؛ و بنابر ادله و مستندات نقلی و عقلی، این مثلث درباره پیامبر (ص) ناتمام است و سحر نمی‌تواند بر هیچ‌یک از مراتب وجودی آن حضرت کارگر شود.

غلامی و قاسمی (۱۳۹۴) در «روش قرآن به قرآن در تفسیر المیزان و مقایسه آن با تفسیر الفرقان» به مقایسه دو تفسیر المیزان و الفرقان پرداخته‌اند که هر دو از روش قرآن به قرآن استفاده کرده‌اند، اما در آنها اختلافاتی دیده می‌شود که در مواردی چون سیاق این دو تفسیر کاملاً در مقابل هم قرار گرفته‌اند. یکی از دستاوردهای این تحقیق این است که صادقی تهرانی روایت قوی مخالف با ظواهر قرآن را قبول ندارد. وی به‌ندرت از سیاق بهره برده و به روایات شأن نزول کمتر اعتماد دارد. او تلاش نموده تا در تفسیرش از مستندات قطعی یا اطمینان‌آور استفاده نماید. به نظر می‌رسد این مقاله بیش از دیگر مقالات یادشده به جستار کنونی نزدیک است، اما دیدگاهی کلی را بیان می‌کند و درباره سورة فلق به‌ویژه مقایسه‌ای انجام نداده است. بنابراین هیچ‌یک از این پژوهش‌ها به مقایسه روش و نتیجه دو تفسیر المیزان و الفرقان درباره سورة فلق نپرداخته است.

دیدگاه طباطبایی در تفسیر سورة فلق

شأن نزول. طباطبایی (۱۳۹۰ ق) این سوره را مدنی دانسته، چنان‌که سوره ناس را هم مدنی شناسانده، و این باور را از روایات برگرفته است. افزون بر آن معتقد است که برپایه روایات هر دو سوره با هم نازل شده‌اند (ج ۲۰، صص ۳۹۲-۳۹۵).

تحلیل واژگان. طباطبایی (۱۳۹۰ ق) واژگان «عوذ»، «فلق»، «غاسق» و «وقب» را با ریشه‌شناسی لغوی و کاربرد آنها در آیات معنا می‌کند. وی «عوذ» را به خوداری و پرهیز از بدی با پناه بردن به کسی می‌داند که می‌تواند آن را دفع کند، و فلَق را به معنای شکافتن و جدا کردن دانسته که بیشتر به هنگامی اشاره دارد که نور سپیده‌دم تاریکی شب را می‌شکافد و نماد گشایش و روشنی است و پیوند آن با پناه بردن از شر، به دلیل نقش نور در کنار زدن تاریکی، آشکار است؛ و «غاسق» را اشاره به تاریکی آغازین شب می‌داند، زمانی که شفق مغرب ناپدید می‌شود؛ و آن واژه را با خطرات و آسیب‌های شبانه در پیوند می‌داند. وی در معنای «وقب» به وارد شدن یا رخنه کردن اشاره کرده که در اینجا اشاره به تاریکی‌ای است که عمیقاً محیط را در بر می‌گیرد. همچنین به احتمالات دیگر درباره معنای «فلق» مانند «آفرینش پدیده‌ها از عدم» یا «چاه ویژه‌ای در جهنم» اشاره کرده، اما معنای اصلی را همان سپیده‌دم می‌داند (ج ۲۰، صص ۳۹۲-۳۹۳).

تحلیل آیات. در تحلیل طباطبایی (۱۳۹۰ ق) از سوره فلَق، تأکید اصلی بر مفهوم توحید در پناه بردن به خداوند برای ایمنی از شرور و بدی‌هاست. وی بر آن است که این سوره با دعوت به پناه بردن به «پروردگار سپیده‌دم» آغاز می‌گردد، که نماد روشنی، گشایش و آغاز خیر است. پیام اصلی سوره بیان قدرت خداوند، به‌عنوان تنها پناهگاه حقیقی در برابر همه انواع شرور، است. شروری که در این سوره به آن اشاره شده‌اند در برگیرنده شر آفریدگان (که ممکن است برخی از آن‌ها ذاتاً یا گاهی شر به همراه داشته باشند)، شر تاریکی شب (که نماد خطرات و ناشناخته‌هاست)، شر وسوسه‌ها و شر افرادی است که با انگیزه بد رفتار می‌کنند. با تأکید بر جامعیت و حکمت این آیات، نشان می‌دهد که چگونه خداوند، به‌عنوان آفریدگار و فرمانروای همه‌چیز، بهترین پناه در برابر شرور آشکار و پنهان است و انسان باید برای رهایی از هر آسیبی بر او توکل کند.

دیدگاه طباطبایی درباره اثر جادو بر جسم و جان پیامبر

طباطبایی (۱۳۹۰ ق) با استناد به آیه «فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ» (بقره: ۱۰۲)؛ ترجمه: آنها از آن دو فرشته مطالبی را می‌آموختند که بتوانند به‌وسیله آن، میان مرد و همسرش جدایی بیفکنند، ولی هیچ‌گاه نمی‌توانند بدون اجازه خداوند به انسانی زیان برسانند) و در بحث روایی از آیات سوره فلَق، با استناد به برخی روایات، اثرپذیری پیکر پیامبر (ص) از جادو را پذیرفته و در پاسخ به کسانی که معتقدند

روایات سبب نزول سورة فلق، که در آنها بر اثرگذاری یهود بر پیامبر اکرم (ص) و افسون او پافشاری شده است، با آیه «وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا أَنْظِرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا» (فرقان: ۸ و ۹؛ ترجمه: و ستمگران گفتند: شما تنها از مردی معجون پیروی می‌کنید. بین چگونه برای تو مثل‌ها زدند و گمراه شدند، آن‌گونه که قدرت پیدا کردن راه را ندارند.) ناسازگار است، دیدگاه خود را بر این پایه استوار ساخته است که در اینجا، افسون‌شدگی در تباهی خرد معنا می‌یابد، و پیامبر به این دلیل به خدا پناه می‌برد؛ وگرنه نشانه‌ای نیست که اثرناپذیری پیامبر در بیماری پیکر را بیان کند و به این رای می‌گراید که افسون مایه آسیب‌دیدگی خرد پیامبر نمی‌شود ولی می‌تواند به اندام آن بزرگ آسیب بزند (ج ۲۰، ص ۳۹۴).

طباطبایی (۱۳۹۰ ق)، بی‌آنکه به این نکته بپردازد که آیا می‌توان با خبر واحد باورهای بنیادین عقیدتی را اثبات کرد، به این روایت از زید بن اسلم استناد و بسنده کرده است:

مردی یهودی فرستاده خدا (ص) را جادو کرد، چنان‌که آن گرامی بیمار شد، جبرئیل بر او فرود آمده، دو سورة معوذتین را آورد و گفت، مردی یهودی تو را جادو کرده و جادوی یادشده در فلان چاه است؛ فرستاده خدا (ص) علی (ع) را فرستاده، آن سحر را آورد. دستور داد گره‌های آن را باز نموده، برای هر گره یک آیه بخواند. علی (ع) هر گره‌ی را باز می‌کرد یک آیه را می‌خواند. همین که گره‌ها باز و این دو سورة پایان یافت، فرستاده خدا (ص) برخاست؛ گویا پای‌بندی از پایش باز شده باشد. (سیوطی، ۱۴۰۴ ق، ج ۶، ص ۴۱۷)

طباطبایی همچنین به بسیاری چنین روایاتی رهنمون می‌شود که در کتاب‌های نامبردار آمده است، چنان‌که در کتاب طب الانمه از محمد بن سنان از مفضل از امام صادق (ع) نقل شده است. همچنین بر آن است که روایات فراوانی در این زمینه از اهل سنت آمده است (ج ۲۰، ص ۳۹۴).

دیدگاه صادقی تهرانی در تفسیر سورة فلق

شأن نزول. صادقی تهرانی (۱۳۶۵) سورة فلق را مدنی دانسته و به مناسبت آیه پایانی این سورة، آیات ۵۴ سورة نساء و ۱۰۹ بقره را گواه آورده که یهودیان به پیامبر و مسلمانان حسد می‌ورزیدند؛ گویی این سورة برای پناه بردن از رشک آنان به خدا نازل شده است. صادقی تهرانی به آیه‌ای از قرآن اشاره می‌کند که در آن یهودیان و کافران درصدد بودند که مسلمانان را از ایمانشان برگردانند. او معتقد است که آیه به حسادت و کینه‌ورزی اهل کتاب اشاره دارد که با حسادت

به مسلمانان و پیامبر اسلام، می‌خواستند به‌طور غیرمستقیم باعث آسیب رساندن به آن‌ها شوند. او همچنین اشاره می‌کند که این حسادت و تلاش برای به انحراف کشاندن ایمان مسلمانان، با دسیسه‌چینی‌های مختلفی چون سحر و جادو در ارتباط بوده است (ج ۳۰، ص ۵۳۵).

تحلیل واژگان. صادقی تهرانی (۱۳۶۵) در معنانشناسی واژه «فلق» به آیه‌های ۹۵ و ۹۶ سوره انعام تمسک کرده، با کاربری روش قرآن به قرآن، به واژه‌شناسی پرداخته و فلُق را شکافتن چیز و بیرون کشیدن درون‌مایه آن دانسته، بر این باور است که همچنان‌که خدا شب را برای بیرون کشیدن روز می‌شکافد و دانه را برای بیرون کشیدن درختان، هر شری را برای برآوردن خیر می‌شکافد، چنان‌که زنده را از مرده پدید می‌آورد و مرده را با شکافتن زنده برمی‌آورد و جنین را از منی. باری چنین خدایی شایسته آن است که از بدی آفریدگان به او پناه برد. او «ماخلق» را آفریدگان گرفته که با بدگزینی، دست به انجام کار بد می‌زنند.

تحلیل آیات. صادقی تهرانی با استناد به آیات قرآن کریم نکاتی ارائه کرده است که به بیان و بررسی آنها می‌پردازیم: **یک. تحلیل تفاوت دو سوره فلُق و ناس.** صادقی تهرانی (۱۳۶۵) نخست به تفاوت معنایی و روشی دو سوره فلُق و ناس اشاره می‌کند. به گفته وی، در سوره فلُق، استعاذه از «گشودن درهای شر» (که به نوعی موجب بروز بدی‌ها و خطرات است) مورد تأکید قرار گرفته، درحالی‌که سوره ناس به «بستن درهای خیر» اشاره دارد. این دو سوره به‌صورت مکمل یکدیگر عمل می‌کنند: سوره فلُق در برابر شرور و آسیب‌های آشکار از انسان‌ها و آفریدگان، و سوره ناس در برابر شرور پنهان و مکرهای شیطان و جنیان (ج ۳۰، ص ۵۳۴).

دو. معنانشناسی واژه «فلق». صادقی تهرانی (۱۳۶۵) در تفسیر واژه «فلق» به آیات مختلف قرآن ارجاع می‌دهد. از آن میان، به آیه «إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى» (انعام: ۹۵) اشاره می‌کند و «فلق» را به معنای شکافتن و بیرون کشیدن درونی‌ترین چیزها می‌داند. به اعتقاد وی، این واژه نشان‌دهنده توانایی خداوند در شکافتن هر نوع شر و گشودن درهای خیر است. او ادامه می‌دهد همان‌طور که خداوند شب را به‌منظور شکافتن روز می‌سازد، یا دانه را به‌منظور بیرون آوردن درخت، هر شری را برای برآوردن خیر می‌شکافد (ج ۳۰، ص ۵۳۶).

سه. تفسیر آیه دوم. صادقی تهرانی (۱۳۶۵) در تفسیر «مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ»، که به شر موجودات و آفریدگان اشاره دارد، تأکید می‌کند که شر به آفریدگان نسبت داده شده است، نه به آفرینش خداوند. او این نکته را مورد بحث قرار می‌دهد

که شر به طور ذاتی در آفرینش خداوند وجود ندارد و تنها در گزینش آزادانه آفریدگان است که شر بروز می‌کند؛ ازاین‌رو، استعاده از شر آفریدگان، نه از شر آفرینش الهی، معنا پیدا می‌کند.

چهار. تفسیر واژه «غسق». صادقی تهرانی (۱۳۶۵) در تفسیر واژه «غسق» در آیه سوم سورة فلق آن را «بلندای تاریکی و چیزی که انسان را از شدت شر و غم کور می‌کند» می‌داند. این واژه در قرآن در چند موضع آمده است، از جمله در آیه «اقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ» (اسرا: ۷۸)، که اشاره به پایان روز و آغاز تاریکی شب دارد. او این معنا را به طور نمادین به مرحله‌ای از ظلمت یا شر اعمال انسان‌ها و موجودات افسونگر ارتباط می‌دهد.

پنج. تفسیر آیه چهارم. در تفسیر «نفاثات فی العقد»، صادقی تهرانی (۱۳۶۵)، برخلاف طباطبایی، واژه «نفاثات» را به معنای مبالغه دانسته، و ازاین‌رو، آن را تنها به زنان جادوگر یا ساحر پیوند نمی‌دهد، بلکه این عمل را به هر نوع شر و فساد اجتماعی، اقتصادی و سیاسی نیز گسترش می‌دهد. به عبارت دیگر، به نظر وی، «نفاثات فی العقد» می‌تواند به هر نوع ایجاد مشکل و گره‌گشایی‌ای در زندگی انسان‌ها از هر جنسی و در هر حوزه‌ای اشاره داشته باشد.

شش. تفسیر «حسد» در آیه پنجم. در تفسیر آیه «وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ»، صادقی تهرانی (۱۳۶۵) «حسد» را نه تنها نوعی حسادت میان انسان‌ها بلکه نوعی اعتراض به تقدیر الهی و فضل خداوند می‌بیند. از نظر وی، حسادت در حقیقت به نوعی نارضایتی از بخشش و فضل خداوند به دیگران است. در این تفسیر، او با استناد به آیه «أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» (نساء: ۵۴) بر این نکته تأکید می‌کند که حسادت بر ضد حکمت و تقدیر الهی است و نوعی فساد را در روح فرد حسود به وجود می‌آورد. وی سپس نشانه‌های حسود را برشمرده، به گفتاری از حضرت علی (ع) در نهج البلاغه در نکوهش حسودان اشاره می‌کند: «أما بعد فإن الأمر ينزل من السماء إلى الأرض كقطرات المطر إلى كل نفس بما قسم لها من زيادة أو نقصان، فإذا رأى أحدكم لأخيه غفيرة في أهل أو مال أو نفس، فلا تكونن له فتنة» (سید رضی، خطبة ۲۳؛ ترجمه: تقدیرهای آسمان همچون قطره‌های باران به زمین، بر هرکس فرود می‌آید، و نصیب او را بیش یا کم بدو می‌پیماید؛ پس اگر یکی از شما مال و منال برادر خویش را از خود بیش ببیند، مبدا فریفته شود و در سوگ نشیند). روی آوردن به نهج البلاغه در موارد بسیار در تفسیر الفرقان برخاسته از این دیدگاه است که در الفرقان، سنت پیامبر اکرم (ص) از حروف مقطعه قرآن گرفته شده؛ یعنی به گونه‌ای بر قرآن استوار و از کتاب خدا گرفته شده است. از دیدگاه ایشان یک بُعد وحی همان معانی‌ای است که در حروف رمزی

حروف مقطعه بر پیامبر نازل شده است و از ویژگی‌های غیبی پیامبر خدا (ص) بوده که به امامان معصوم (ع) پس از ایشان نیز سپرده شده است.

دیدگاه صادقی تهرانی در مورد اثرگذاری جادو بر شخصیت پیامبر (ص)

صادقی تهرانی درباره تأثیر جادو بر شخصیت پیامبر اسلام (ص) دیدگاهی انتقادی نسبت به روایات مشهور در این زمینه دارد. این نگرش او در مقایسه با دیدگاه طباطبایی آشکار می‌شود.

یک. نگرش انتقادی نسبت به روایات سحر

صادقی تهرانی (۱۳۶۵) به شدت از روایت‌هایی که در آن‌ها تأثیر سحر بر پیامبر اسلام (ص) ذکر شده است انتقاد می‌کند. او این روایات را از اسرائیلیات (افسانه‌های غیر واقعی که از منابع یهودی و مسیحی به اسلام وارد شده‌اند) می‌داند و معتقد است که این روایت‌ها اعتبار علمی ندارند. در این خصوص، او به روایتی که در آن از سحرزدگی پیامبر (ص) سخن گفته شده اشاره می‌کند که به نظر او نمی‌تواند درست باشد. صادقی تهرانی این روایت‌ها را با استناد به آیات قرآن و فهم کلامی‌اش رد می‌کند. او به آیات ۸ و ۹ سوره فرقان استناد می‌کند که در آن دشمنان پیامبر (ص) به او می‌گویند که او «مَسْحُور» است. به نظر صادقی تهرانی، این گونه سخنان ازسوی فرعون و ستمگران است و نمی‌تواند به شخصیت پیامبر (ص) نسبت داده شود، زیرا رسالت پیامبر (ص) به گونه‌ای است که از چنین اتهامات و شائبه‌هایی به دور است.

دو. دیدگاه قرآنی و روایی

صادقی تهرانی (۱۳۶۵) برای اثبات نظر خود به دو آیه قرآن استناد می‌کند: (۱) آیه ۱۰۲ سوره بقره: «وَمَا هُمْ بِضَآرِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ». او بر این اساس معتقد است که جادو هیچ تأثیری ندارد مگر اینکه خداوند اجازه دهد. (۲) آیه ۴۲ سوره حجر: «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ». این آیه تأکید دارد که شیطان و نیروهای منفی تنها بر کسانی که از خداوند دور هستند تأثیر می‌گذارند و نه بر انبیا و اولیای الهی. صادقی تهرانی در اینجا به این نکته اشاره می‌کند که پیامبر اسلام (ص) و امامان معصوم (ع) از حفاظت الهی برخوردارند و هیچ گونه تأثیری از جادو و شرهای اهریمنی نمی‌پذیرند. او حتی با استناد به احادیثی از امام صادق (ع) به این نکته اشاره می‌کند که امامان همواره تحت نگاه ویژه خداوند هستند و از هرگونه آسیبی که ممکن است ازسوی شیطان و پیروانش

وارد آید مصون می‌باشند. به‌طور کلی، صادقی در این بخش، با استفاده از آیات قرآن و تفسیری که بر مبنای آن شکل داده، تأثیر جادو بر شخصیت پیامبر (ص) را رد کرده و آن را سازگار با شأن و مقام پیامبر (ص) نمی‌داند. او تأکید می‌کند که هیچ‌یک از پیامبران خداوند نه‌تنها از جادو آسیب نمی‌بینند، بلکه در برابر آن مصون و محفوظ هستند.

بررسی تطبیقی تفسیر طباطبایی و صادقی تهرانی

طباطبایی، با استناد به برخی روایات، اثرگذاری افسون بر بدن پیامبر اکرم (ص) را پذیرفته است. او این روایات را براساس نقل اهل سنت و با تفسیری مبتنی بر تحلیل واژگان و روایات تأیید می‌کند. صادقی تهرانی روایات سبب نزول مرتبط با تأثیر سحر را اسرائیلیات دانسته و آن‌ها را به دلیل ناسازگاری با اصول قرآنی و عقلی مردود می‌شمارد.

نقد نگرش طباطبایی در اثرگذاری جادو بر جسم پیامبر

رویکرد طباطبایی به روایات اثرگذاری جادو بر پیکر پیامبر (ص) با پرسش و چالش‌هایی روبه‌روست. نخست آنکه، صدور روایت یادشده در کتاب طب الاثمه دانسته نیست، زیرا گردآورنده آن ناشناخته است، چنان‌که مجلسی بر آن است که کتاب‌های نامبردار به طب الاثمه، گرچه نامدارند، ولی همپای دیگر کتاب‌ها نیست، چون نگارنده آنها شناخته نیست، هرچند مجلسی این کاستی را زیان‌بار ندانسته، از آن‌رو که این روایات درباره احکام فقهی نیستند و در گونه‌های روایی دعاها و گیاهان به سندهای نیرومند نیازی نیست. هرچند در روایاتی که درباره باورهای دینی آمده است پذیرش این سخن جای پرسش دارد، زیرا درباره عقائد دینی، که جای دلیل عقلی است، پذیرش روایات این‌چنینی بس دشوارتر است. در مجموع در این باره، سه روایت هست که از دیدگاه سندی دچار کاستی‌اند، زیرا یکی از آن دو مرسل است و دو دیگر را کسانی چون حسن بن بسطام و محمد بن سنان و ابراهیم بيطار و مفضل بن عمر نقل کرده‌اند که یا مجهول‌اند یا ضعیف (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۱۸، ص ۷۰، ج ۲۵، ص ۱۵۵، ج ۳۸، ص ۳۰۲، ج ۶۰، ص ۲۰).

دوم آنکه، رهیافت طباطبایی به تفسیر این آیه از دریچه روایاتی که بر ساخته می‌نمایند درخور درنگ است، به‌ویژه که وی در نگرش کلان خویش جایگاهی برای روایات اسباب نزول نمی‌بیند و آنها را اندک، نادرست و مایه بدبینی می‌شمارد، چنان‌که این روایات را از طرق اهل سنت بسیار دانسته که به چندین هزار می‌رسد و آن را از طرق شیعه اندک می‌داند که به گفته او شاید از چند صد نمونه بیشتر نباشد. وی ناگفته نمی‌گذارد که همانا همه روایات

مسند و صحیح نیست، بلکه بسیاری از آنها را غیرمسند و ضعیف دانسته است (طباطبایی، ۱۳۹۴ ق، ص ۱۷۶). از اینها گذشته، وی دلیل‌های چندی در بررسی سندی و صدور آنها برمی‌شمارد و سرانجام آنها را برخاسته از اجتهاد راویان و برخوردار از ناسازگاری آشکار می‌داند و بر این رای است که راوی پیوند آیه با رویداد را با دیدن، شنیدن و فراگیری به دست نیاورده، بلکه از خود با نگاه به تناسب آیات، یافته، و تناقض بسیار میان روایات حتی در دامنه یک آیه و حتی از یک راوی هست که نشانه سستی سند روایات اسباب نزول است.

بر این گفته باید افزود که دیدگاهی بر رویکرد اهل سنت به تاریخ نگارش حدیث چیره است که بر پایه آن، از راه نقل به ثبوت رسیده است که در صدر اسلام مقام خلافت از نگارش و گسترش حدیث بسیار جلوگیری می‌کرده و هر جا برگه یا نگاشته حدیثی می‌یافته‌اند توقیف کرده، می‌سوزاندند و این روند تا پایان سده نخست ادامه یافته است. همچنین در این زمینه از نقل به معنا در شمار آسیب‌های بنیادین روایات، که از سوی خاورشناسان هم مایه سستی بن‌مایه‌های حدیث دانسته شده، می‌توان یاد کرد.

به نظر می‌رسد دیدگاه طباطبایی در زمینه اثرپذیری پیکر پیامبر از جادو در میان مفسران، به‌ویژه معاصران، منحصر به فرد است. اینک یادکرد چند دیدگاه مشهور معاصر بایسته است. طالقانی (۱۳۶۲) بر آن است که اسنادی جز عایشه و ابن عباس برای آن روایات یاد نشده، و از نظر امامیه و بیشتر راویان اهل سنت و متکلمان معتزله، نادرست است، چنان‌که طبری با آنکه همه‌گونه گفته و روایتی را با سند در تفسیر خود آورده، این روایت را نیاورده است. و سرانجام اینکه این سوره، به گفته بیشتر مفسران و به مقیاس کوتاهی و آهنگ آیاتش، مکی است و داستانی که برای شأن نزول این سوره آورده‌اند به مدینه پیوند دارد که در پیرامون آن یهودیان افسونگر و جادوگر به سر می‌بردند (ج ۴، صص ۳۰۸-۳۱۰).

دیگر مفسر معاصر، مغنیه (۱۴۲۲ ق)، به دلیل ناسازگاری با شرع و عقل و عصمت پیامبر و آیات قرآن (ج ۷، صص ۶۲۵ و ۶۲۶)، و معرفت (۱۴۲۳ ق)، به دلیل تشبیه صرف در گزاره‌های ترکیبی مانند سوره تبت (صص ۲۲۵ و ۲۲۶)، و مراغی (بی‌تا)، با نفی سحر که درست‌نمایی سخن مشرکان باشد و مکی بودن سوره علق با فرود آن در سال‌های نخست بعثت (ج ۳۰، ص ۲۶۸)، و سید قطب (۱۴۲۵ ق) با ناسازگاری این‌گونه روایات با اصل

عصمت پیامبر اکرم (ص) در کردار و پیام‌رسانی او و بایستگی بازگشت به قرآن و ضرورت متواتر بودن روایات مربوط به اصول اعتقادی (ج ۶، ص ۴۰۸)، به پیراستگی جان، تن و خرد پیامبر به گونه مطلق آشکارا نظر داده‌اند.

نتیجه‌گیری

با بررسی مقایسه‌ای دیدگاه طباطبایی و صادقی تهرانی، که از روش تفسیر قرآن به قرآن بهره برده‌اند، در دو سورة پایانی قرآن، نکاتی به دست می‌آید که نشان می‌دهد روش یگانه در تفسیر قرآن یافته‌های یکسان پدید نمی‌آورد. اینک روشن است که روش تفسیر قرآن به قرآن دیدگاه‌های گوناگون را در میان مفسران شیعه و سنی در بر می‌گیرد، چنان‌که بررسی مقایسه‌ای دو تفسیر طباطبایی و صادقی تهرانی در تفسیر سورة فلق نشان می‌دهد:

۱. در دو تفسیر یادشده، صادقی تهرانی بهره بیشتری از آیات قرآن در تفسیر سوره‌های موردبحث برده است،

چنان‌که در سورة فلق از ۱۲ آیه بهره جسته است، اما طباطبایی از دو آیه.

۲. به‌رغم بهره‌گیری طباطبایی از برخی آیات، به دلیل یک روایت سبب نزول بر ساخته، او به پذیرش اثرگذاری افسون بر پیکر پیامبر رای داده، که با دیدگاه بیشتر مفسران شیعه و سنی از گذشته و حال ناسازگار است، اما تفسیر صادقی تهرانی با بهره‌گیری بیشتر از آیات به اثربخشی آن حضرت در تن و جان از جادو رای داده، روایات سبب نزول در این زمینه را بر ساخته می‌شمارد.

۳. طباطبایی با نگرش به روایت ناستواری که درباره افسون پیامبر آورده، هر دو سورة فلق و ناس را مدنی دانسته، حال آنکه صادقی تهرانی هر دو را مکی دانسته و چشم‌اندازی فراگیر به هر دو سوره را در سپهر مکی پی‌گیری می‌کند.

۴. صادقی تهرانی در تفسیر آیات به رهیافت‌های فراخ‌تری از قرآن در زمینه‌های اجتماعی و عینی دست یافته است و به مسائل انسان‌شناسی و اخلاقی در قلمرو فردی و اجتماعی نگرش روشن‌تری دارد.

۵. در نگرش به تفاسیر دیگری که به تناسب از آن‌ها یاد شده است، هرچه چهره روش تفسیر قرآن به قرآن پررنگ‌تر است، یافته‌های بیشتر و پاسخگوتری در زمینه نیازهای درونی، اندیشگی و اجتماعی رخ می‌نماید.

۶. در واکاوی واژه «نفاثات»، طباطبایی، با جمع سالم دانستن این واژه، برای زنان نقش بیشتری در جادوگری و دمیدن در گره‌ها قائل است، اما صادقی تهرانی این واژه را صیغه مبالغه دانسته و نه جمع سالم؛ ازاین‌رو برای زن و مرد نقشی یکسان قائل است.

سرانجام اینکه طباطبایی در تفسیر المیزان، با تأکید بر روایات اسباب نزول، تحلیلی محدودتر ارائه داده و در برخی موارد از اصول روش قرآن به قرآن فاصله گرفته است. در مقابل، صادقی تهرانی در تفسیر الفرقان، با تکیه کامل بر آیات قرآن و رد روایات غیرمعتبر، تفسیری جامع‌تر، و هم‌خوان‌تر با مبانی توحیدی قرآن ارائه کرده است.

این مقایسه نشان می‌دهد که حتی با استفاده از یک روش (تفسیر قرآن به قرآن)، تفاوت در استناد به منابع و گستره تحلیل می‌تواند به نتایج متفاوت و حتی متناقض منجر شود. این موضوع بر اهمیت دقت در انتخاب منابع و تحلیل ساختاری در مطالعات تفسیری تأکید می‌کند.

تعارض منافع

نویسنده مقاله هیچ‌گونه تعارض منافع گزارش نکرده است.

منابع

- آلوسی، سید محمود. (۱۴۱۵ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم. دار الکتب العلمیة.
- سید رضی، محمد بن حسین. (۱۳۷۱). نهج البلاغة (سید جعفر شهیدی، مترجم). انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- سید قطب، ابراهیم حسین. (۱۴۱۲ق). فی ظلال القرآن. دار الشروق.
- سید موسوی، سید حسین؛ مرتضوی، سید محمد؛ و عبدالله‌زاده، سید حمزه. (۱۳۹۹). بررسی تطبیقی تأثیر سحر بر پیامبر اسلام(ص) در صحیح بخاری و صحیح مسلم با توجه به شأن نزول معوذتین (سوره‌های ناس و فلق).
- پژوهش‌های تفسیر تطبیقی، ۶(۱)، ۲۵۳-۲۷۶. <https://doi.org/10.22091/ptt.2020.3366.1384>
- سیوطی، عبدالرحمان بن ابوبکر. (۱۴۰۴ق). الدر المنثور فی تفسیر المنثور. کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- صادقی تهرانی، محمد. (۱۳۶۵). الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن. انتشارات فرهنگ اسلامی.
- طالقانی، سید محمود. (۱۳۶۲). پرتوی از قرآن. شرکت سهامی انتشار.

- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۹۰ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. مؤسسة الاعلمی.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۹۴). قرآن در اسلام. دار الکتب الاسلامیة.
- عبداللهزاده، سید حمزه؛ سید موسوی، سیدحسین؛ و مرتضوی، سید محمد. (۱۳۹۸). بررسی آرای متکلمان فریقین درباره سحر شدن پیامبر (ص). پژوهشنامه مذاهب اسلامی، ۶(۱۲)، ۲۴۰-۲۷۰.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۴۰۳ ق). بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار. دار احیاء التراث العربی.
- مراغی، احمد بن مصطفی. (بی تا). تفسیر المراغی. دار احیاء التراث الاسلامی.
- معرفت، محمدهادی. (۱۴۲۳ ق). شبهات و ردود حول القرآن. مؤسسة التمهید.
- مغنیه، محمدجواد. (۱۴۲۴ ق). تفسیر الکاشف. دارالکتب الاسلامیة.

References

- Abdullahzadih, S. H. , Sayyid Musavi, S. H., & Murtazavi, S. M. (2020). A consideration of the views of Shiite and Sunni theologians concerning the Prophet's bewitchment. *Journal of Islamic Denominations*, 6(12), 240-270. [In Persian].
- Alusi, M. (1994). *Ruh al-ma'ani fi tafsir al-Qur'an al-'azim*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Majlisi, M. B. (1983). *Bihar al-anwar al-jami'at li-durar akhbar al-A'immat al-at-har*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Maraghi, A. (n.d.). *Tafsir al-Maraghi*. Dar Ihya al-Turath al-Islami. [In Arabic].
- Marefat, M. H. (2002). *Shubuhāt va rudud hawl al-Qur'an*. Muassasat al-Tamhid. [In Arabic].
- Mousavi, S. H., Mortazawi, S. M., & Abdollah Zadeh, S. H. (2020). The comparative analysis of the effect of magic spell on Prophet Muhammad (PBUH) in Sahih Bukhari and Sahih Muslim with regard to the circumstance of revelation for Surah an-Nas and Surah al-Falaq. *Comparative Interpretation Research*, 6(1), 253-276. <https://doi.org/10.22091/ptt.2020.3366.1384>. [In Persian].
- Mughniyah, M. J. (2003). *Tafsir al-kashif*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic].
- Qutb, I. H. (1992). *Fi zilal al-Qur'an*. Dar al-Shuruq. [In Arabic].
- Radi, M. (1992). *Nahj al-balagha*. (J. Shahidi, Trans.). Intisharat va Amoozesh-i Inqilab-i Islami. [In Persian].
- Sadeqi Tehrani, M. (1986). *Al-Furqan fi tafsir al-Qur'an bi-l-Qur'an*. Farhang-i Islami Publications. [In Arabic].
- Suyuti, A. R. (1984). *Al-Durr al-manthur fi tafsir al-ma'thur*. Kitabkhane-yi Ayatollah Marashi Najafi. [In Arabic].
- Tabatabaai, M. H. (1970). *Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an*. Muassasat al-Aalami. [In Arabic].
- Tabatabaai, M. H. (2015). *Qur'an dar Islam*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian].
- Taleqani, M. (1983). *Partuwi az Qur'an*. Sherkat-i Sehami-yi Inteshar. [In Persian].